

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späd ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera ryttmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

Barns lekmiljö med utgångspunkt från Skansen

Min morfar hade seglat jorden runt med Vanadis. Det är ett namn som nutida ungar inte vet något om, men det bars av en fregatt, som på sin ålders höst låg förtöjd vid Skeppsholmen i Stockholm, där af Chapman nu lyser upp Strömmen med sitt vita skrov. Vanadis var svart med bara en vit rand i höjd med kanonportarna och det mesta av riggen borta, men hon var ändå ett ståtligt blickfång, och tanken kunde lätt sätta de segel, som på 80-talet fört det mörka skrovet runt världen. Resan hade dessutom underlättats av en ångmaskin, som ingick i utrustningen, och morfar hade tillbringat sin mesta tid under däck, som eldare.

Barnfantasin gav särskild glans åt en morfar som rest jorden runt, och det var med en känsla av att ledas med yppersta sakkunskap, som min syster och jag kring 1930 traskade med honom på Strandvägskajen i Stockholm. Där låg då ännu mängder av vedskutor sida vid sida med akterspeglarna inåt. Karlar arbetade lugnt och tråget med att lasta av oändliga mängder ved till stans alla kakelugnar och trava den på kajen. Det brydde vi oss mindre om. Det intressanta var vad alla skutor hette och var de kom ifrån. Det stod på deras vackra namnskyltar, och morfar försökte i sant pedagogiskt nit att lära oss läsa dem.

Särskilt högtidligt var det att få följa med honom till Marinmuseum. Numera heter det Sjöhistoriska museet och ligger längre ut på norra Djurgården, men då låg det i Nobelparken i gamla Skogsinstitutet. Där var trångt med bara smala gångar mellan alla skeppsmodellerna. Det var kolossalt spännande att gå där i en skog av master och höra morfar berätta om denna seglande, främmande värld, som han själv upplevt. Marinmuseum är det enda museum, som jag har något barndomsminne ifrån. Det var säkerligen inte alls inrättat med tanke på barns behov, men där fanns så mycket smått och i lagom barnstorlek, som ett exotiskt dockskåp. Blandningen av denna egendomliga miniatyrvärld, på en gång påtagligt detaljrik och ändå överklig, med morfars trygga närvaro och sakliga kommentarer, gav besöken en nästan sagoaktig prägel.

Stockholm på 1930-talet var ännu en lugn stad för barn att växa upp i. Åtminstone Söder, dit vi flyttade, hade många gatstumpar väl ägnade att spela »vippa» och »nigger» på. Båda spelen var beroende av slätt underlag, och många bilar störde oss inte. Argsinta portvakter hotade mer, ifall vi skrek för mycket, men det höjde bara lekens spänning. För småbarnen fanns sandlådor och gungor

i parkerna, men för de större var det då som nu sämre beställt med planerade lekmöjligheter utomhus.

Om vintern var det bättre. Skidspår var snitslade på en mängd ställen i utkantsområdena, och inne i stan fanns skridskobanor både i parker och på idrottsplatser. Kälkbacken vid Floras kulle i Humlegården hade gammal hävd, och de som växte ur sådana barnsligheter kunde pröva sin styrka i de få backarna för skidhoppning. Scoutrörelsen och idrottsklubbarnas junioravdelningar lyckades väl också sysselsätta en del ungdom, men det kan inte ha varit så stor del.

Den högborgerliga miljön var på 30-talet ännu i stor utsträckning utrustad med tjänstefolk. Styvstärkta barnjungfrur i grå eller svarta uniformer vaktade borgarbarn i sandlådan eller drog omkring dem i höghjuliga barnvagnar. Själva hade de väl i regel vuxit upp under mindre omboade förhållanden och i stora, lantliga barnskaror med lagårdsbacken och skogen som lekplats, tills de blev stora nog att börja arbeta. Arbetet började för deras del mycket tidigare än för de stadsbarn, som de fick ta hand om yrkesmässigt. Tränade sedan barnsben att dela säng med syskon och att aldrig ha någon vrå inomhus att kalla sin, betraktade dessa tjänande systrar kanske bourgeoisens tjänstefolksalkover som en materiell standardhöjning. Trots att de dagligen kunde konstatera skillnaden i utrymmestilldelning för sig själva och de små personer de vakade över. Personerna var försedda med barnkammare, vilket deras övervakarskor aldrig hade haft.

Förmånen att redan som barn ha ett eget rum att bestämma över är

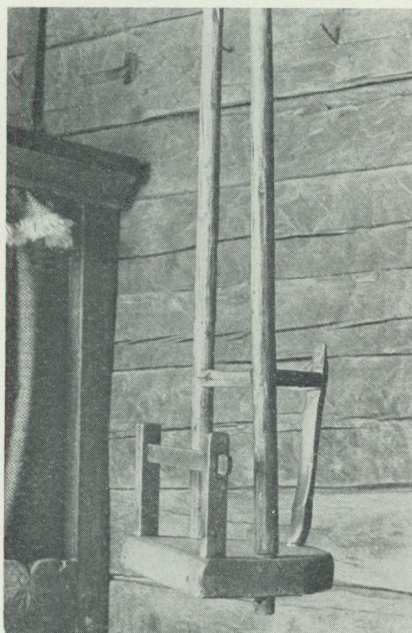
fortfarande en exklusivitet förunnad ett fåtal, och så har det hittills varit här i landet. Vi, som inte varit stadsbor i större utsträckning förrän under 1900-talet, har en gammal lantlig samboendetradition att bygga på, och den sitter i än, både av vana och ekonomiskt tvång. Därför har ju de flesta barn sällan haft något eget krypin för inomhuslekar utan varit hänvisade till kök och andra utrymmen tillsammans med vuxna. Då hör det också till bilden av äldre tid, att de lantliga hemmen, i varje fall bondgårdarna, som regel var rymliga och gav möjligheter för barnen att röra sig utan ständiga kollisioner med vuxna anförvanter. Torpar- och statarbarn däremot hade det trångt, precis som arbetarbarnen i städerna, och fick vackert söka klara sig utomhus nästan jämt.

På sina håll har man i alla fall försökt hjälpa de små till något eget genom att bygga lekstugor åt dem, mest norröver från Dalarna och uppåt. Det hänger nog ihop med byggtaditionen. Man var van att fördela sina utrymmen på många hus, och då blev det kanske naturligt att bygga små hus för barn också? En sådan lekstuga hör till Skansens härjedalsgård och kommer från Remmens by i Älvros socken. Den är förmodligen timrad på 1800-talet av klent rundtimmer och försedd med vedtak. Takverket i det vänstra inre hörnet från gavelingången räknat kan förskjutas, för att röken från den lilla gråstenshärden i hörnet skall kunna komma ut. Skorsten saknas alltså precis som i fäbodarnas eldhus. Man kan ännu finna släktingar till den här lilla stugan i Härjedalen, t. ex. i det av turisterna så besökta Bruksvallarna, där

1. Älvrosgårdens lekstuga.

nästan alla gårdar har lekstugor. En och annan har med tiden blivit så inventiös, att den kan användas som sommarbostad av sin uppvuxna ägare.

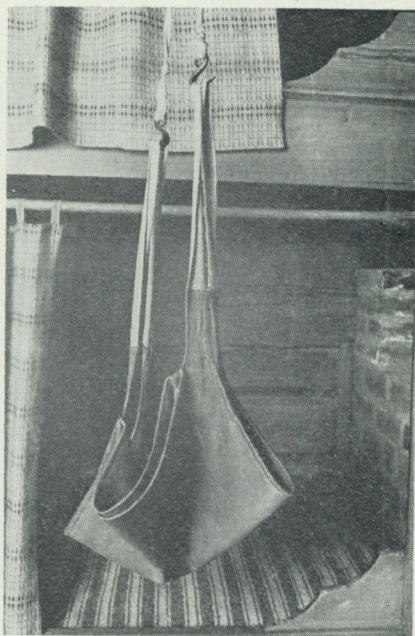

2. Barnstol som hänger i taket i Älvrosgårdens vardagsstuga.

3. Hängvagga av skinn i Mora-gården.

Hur man kunde ta hand om det lilla barnet ger interiören i Älvrosgårdens manbyggnad besked om. I vardagsstugan hänger en barnstol i taket, och där kunde en unge placeras, så att man visste var man hade den. I Moragårdens stuga har samma metod tillämpats, men redskapet är ett annat, en ryggsäck av fint skinn, i vilken modern kunde bära sitt barn med sig. När hon skulle arbeta hemma, hängdes säcken med barnet upp i en rem i taket, och säcken fungerade då som en hängvagga. På senaste tiden har det propagerats för sådana bärdon igen fast med utgångspunkt från japanska förebilder. Att ta sig fram i en storstad med barnvagn är numera ett slitsamt företag. Det skulle inte förvåna, om skogens och åkerns gamla skinsäck kom till heders igen i bussar och rulltrappor.

Både Älvrosgården och Moragården

4. Interiör från
barnkammaren i
Skogaholm.

ger goda exempel på hur många barns lekmiljö kunde te sig under 1700- och 1800-talen. Lika litet som de vuxna hade de några egna rum att vara i, fränsett den eventuella lekstugan. Det mesta var gemensamt både inne och ute. Inte ens bädden var odelad. Leksakerna få och hemgjorda. Och leka fick barnen inte göra längre än de var så små, att de inte kunde arbeta. Så snart de blev stora nog att valla djur och hjälpa till med andra sysslor, fick de göra det. Många gånger slet de säkert mera än vad som var nyttigt för deras kroppsliga utveckling. Det gamla lantushållet hade inte mycken plats för barnlek.

Då som nu gav ekonomiskt oberoende möjligheter till större differenciering i bostad och levnadsvanor.

Vänder vi oss till en herrgårdsmiljö från sent 1700-tal som i Skogaholms bruksherrgård från Närke, finner vi följaktligen, hur dess herrskap enligt mönster från än högre kretsar kunnat utforma sin vardagsvärld med en svit av rum för husets herre, en annan svit för dess fru och för barnen en särskild barnkammare.

I Skogaholms barnkammare har barnen egna sängar och inte bara de. Också dockan har fått sin egen, mycket eleganta lilla bädd med tak och sparlakan. Där finns gunghäst och dockskåp, som dock förefaller vara av det eleganta slag som mer gjorts för vuxna människors behov av romantisk miniatyrisering än för ungars handfasta leklust. Det är svårt att i en musealt välordnad interiör som

5. Samma barnkam-
mare åt motsatta
väggen.

Skogaholms få in en fläkt av det liv som en gång levats där. Trots den stränga uppfostran som herrgårdsbarn fick, måste de i alla fall ibland ha stökat till i sin barnkammare, hoppat i sängarna, dragit ut dockkläderna, kasat med gunghästen över golvet. Kanske de fick steka äpplen vid brasan i sin kakelugn någon gång och känna den söta doften blanda sig med skurlukten från golvet, där de satt och blev kalla om stjärten. Med fantasins hjälp kan vi nog tänka oss de där små barnen i sitt fina rum.

Skansen har en barnkammare till, men kanske mindre känd än Skogaholms, nämligen i Hazeliushuset. Dess inredning är en rekonstruktion efter allmänna förebilder från 1830-talet och är tänkt att visa, hur en me-

delklassfamilj kunnat ordna sitt hem. Husets barnkammare ligger i övervåningen. Det är ett litet rum med vindskupa, från vilken ljuset sprider sig över ett omålat skurgolv. Väggarna är pappspända och målade till fönsterbänks höjd i en enkel marmorimitation. Därutöver är de slätt ljusgrå och slutar upptill med en smal men färgrik bård i grönt, brunt, vitt och svart. En rund kakelugn i hörnet vid dörren ger med sin blå dekor en behaglig ton åt rummet. Rummets viktigaste möbel är en elegant hängvagg i mahogny med underredet i form av en sockel med draglåda. Vaggan har en högt uppdragen gavel vid huvudänden och omhången av rött siden. Vid motsatta väggen står en gustaviansk utdragssäng med två lejon på ryggens

6. Barnkammaren
i Hazeliushuset.

mittstycke. Barnkammaren skall bebos av ett spädbarn med amma eller barnpiga. För barnets kommande behov är redan en barnstol i mahogny på plats vid kakelugnen, medan sköterskan fått tillbehör för sömnad i det goda ljuset inne i vindskupan. Som exempel på vilken art av sömnad det kunde bli frågan om, hänger två sydda landskapstavlor som väggprydnader i rummet. I hem som detta har många små barn tagit sina stapplande steg, betraktade av en flitigt handarbete vårdarinna.

Visar dessa båda barnkammare från 1700-tal och tidigt 1800-tal ramen kring högre stånds barnets skyddade tillvaro, så får man en helt annan bild av barns villkor i 1890-talets arbetarebostad och statarlågan från

sörmländskt 1920-tal. Det stockholmska arbetarhemmet är av den art, som senast Per Anders Fogelström så målande beskrivit. Det är den gifte arbetarens enda rum, där han bodde med hustru och barn och kanske dessutom inneboende för att få bidrag till hyran. Ett rum på ett tjugotal kvadratmeter, som skulle rymma fem, tio personer med alla deras tillhörigheter, där maten skulle lagas och ätas, där alla skulle sova om natten och där modern sydde så mycket hon hann om dagarna för att tjäna extra. Inte blev där stor plats för barn att leka på. Gatan och gården blev lekplatsen i stället.

Samma trängsel var betecknande för livet i statstugorna, där vägglossens var de enda fasta hyresgästerna, medan deras mänskliga samboende oftast flyttade en gång om året. Det var en hård miljö för barn, fysiskt och psykiskt vitt skild från borgar- och bondbarns — en bristmiljö.

Under en sådan här liten rundvandring bland Skansens kulturhistoriska miljöer kan man alltså enkelt nog konstatera, hur barn fått växa upp under skiftande villkor. Det kan vi se redan av hemmiljön och den närmaste omgivningen. Till detta kommer då en rad faktorer, som inte fångas lika lätt. Det är inte bara väggar, möbler, redskap, vägar, gator och gårdar som ger miljö. Det är ju människorna som skapar både denna yttre ram och den sociala miljö, som känns särskilt betydelsefull för ett barn, som är så helt beroende av de vuxnas åsikter och betenden.

Miljön i stort och de sociala mönster, i vilka varje enhet en gång ingått, kan inte illustreras lika påtagligt i ett

friluftsmuseum. Kunskap och fantasi måste komma till hjälp för att komplettera bilden. Vi måste själva försöka föreställa oss de större sammanhangen kring de givna pusselbitarna.

Både Mora- och Älvrosgårdarna, som nämndes här i början, har ingått i bysamhällen, den förra i en tät och folkrik by, den senare i en något glezare och mindre rikt befolkad. Båda tillhör det nordsvenska fäbodområdet, vilket innebär att barnen från sådana gårdar alltifrån spädate ålder blivit vanda vid att få följa föräldrar och andra anförvanter i dessa traktors rörliga arbetsliv med dess mångmilavandringar mellan hemgård och fäbodar, utslogar och avlägsna skogshyggen. Barnen där växte upp i ett starkt traditionsbundet bondesamhälle inom en stor grupp av relativt likställda medlemmar, vars beteenden reglerades av ett sedan gammalt utformat, tämligen statistiskt normsystem.

För herrgårdsbarn från ett bruksamhälle som Skogaholm var sammanhanget ett annat. De tillhörde en liten, privilegierad grupp, levande i ett samhälle, vars övriga medlemmar hade en helt annan och lägre social status.

Borgarbarnen från Hazeliushusets Stockholm levde i ytterligare en social konstellation, privilegierade de också, men med betydligt större valmöjligheter i staden än vad det lilla bruksamhället kunde ge.

Statarnas och arbetarnas barn ingick likaväl som böndernas i stora, relativt homogena grupper men under ekonomiskt pressande villkor, som gjorde deras lektid kort och tvingade dem tidigt ut i ett hårt arbetsliv.

Det gamla ståndssamhället och dess efterföljare har alltså kunnat uppvisa stora variationer också beträffande barns miljö. Och det kan musealt material berätta om.

7. Barnsäng på två
stolar i statar-
längan från Berga.

8. Barnlek på Galejan, Skansen, en verksamhet som tog sin början 1968.

9. Från gamla Lill-skansen, som öppnades 1955. Anläggningen flyttades 1971 till den plats där Balderslundens servering tidigare var belägen.

I vårt eget dagliga välfärdssamhälle har museerna kommit att spela en ny och litet oväntad roll som lekmiljö. I all välfärden, dubbelarbetet och statusbilandet är det ofta barnen som fått sitta emellan. När något inte fungerar, brukar vi göra en utredning om saken. En alldeles färsk statlig utredning om »Barns utemiljö» (SOU 1970:1) ger förslag till hur lekplatser bör ordnas för att fylla barns behov.

En del sådana direkta barnönskemål torde Skansen ha uppfyllt sedan länge med lekplatser, elefantridning, plaskdamm, karusellåkning och Lill-Skansen från 1955. På senare år har andra initiativ tagits, som lett till speciella lekavdelningar vid bland annat Moderna museet, Stadsmuseet och Nordiska museet. Skansens stora dansbana har mist sin ursprungliga publik men fått en ny och yngre sådan i stället, som nu hoppar i skumgummi, klänger i nät och kluddar med färg. På det nya Lill-Skansen klappar barnen kattungar i lycklig ovetenhet om de bekymmer som kan ha tyngt en 7-års vallpiga för länge sen på en fäbod i norr eller hur ledsen farfarsfar var en gång, när de andra grabbarna spelade kula på gatan och han inte fick vara med.

Utredningen »Barns utemiljö» har inte haft i uppdrag att ge någon historisk tillbakablick på barns förhållanden i tidigare skeden utan har haft att utgå från problematiken i dagens stora tätorter. Till skillnad från äldre

samhällen har våra stora städer länge planerats så, att deras funktioner uppdelats regionalt på ett tidigare fullkomligt okänt sätt. Arbetsplatser, köpcentra och bostadsområden har skilts från varandra. Till standardhöjningen har kommit bilen. Först som en statussymbol för få, sedan som en nödvändighet för alla för att klara de resor som den nya typen av stad ford-
rar. Fullvärdiga medlemmar av en sådan miljö är bara friska, unga och medelålders personer. Barn och gamla är det inte. Följden har också blivit en förändrad skiktning i samhället. Socialgrupperingen håller på att glida över i en åldersgruppering i stället. Bland de mest missgynnade är barnen.

Förr var barnens uppväxtmiljö inte skild från de vuxnas. Barnen var i högre grad än nu en integrerad grupp i den totala miljön. De vuxnas värld var deras. I byn och den lilla staden var arbetsliv och hemmiljö inte skilda. De gick hand i hand. Att mycket i den tidens samhälle var vrångt, orättvist och fel skall genast tilläggas. Inget romantiskt skimmer skall fördölja gamla missförhållanden. Men just från barnens synpunkt innebar det lilla samhället en känsla av trygghet genom den dagliga närheten till välkända människor i olika åldrar, och när det gäller den lilla staden en mera differentierad närmiljö än vad en modern sovort kan ge. Därför måste man nu uppfinna lekplatser i stället.

SUMMARY

Children's environment

The environments in which children grew up and played their games were in the earlier agrarian societies not so differentiated from the adults' life as it is in today's dormitory suburbs. To an even greater extent than today, the children were an integrated group. In the villages and in the small towns home life and working life were not separated but correlated.

In Skansen can be found examples of older environments where children have grown up, i. a. a nursery at Skogholm manor from the 18th century and a middle-class home in Stockholm from the 1830's. In contrast to these higher-class environments can be seen the farmsteads from Northern Sweden, Mora and Älvros, both of which during the 19th century were parts of villages. To the Älvros farm also belongs a children's

play-cabin. From the end of the 19th century and the early 20th, a working-class home from Stockholm and a farm labourer's house from Södermanland show the conditions in a poor milieu.

In the older community with its strong class distinction also children's environments were greatly varied. Of this the collections in the museums can give a conception. The towns and cities of today, where the majority of us are living, are planned in such a way that functions are regionally divided to an extent that was earlier unknown. Then children grew up among people they knew and in a richly differentiated milieu. Today they live among strange people in a milieu filled with cars but with few variations. Today we are even forced to investigate the possibilities of making special protected play-grounds for our children.